

ВЧЕННЯ ПРО ПРЕДМЕТ ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУАЛЬНОГО ПРАВА

В. КОМАРОВ
*професор, академік НАПрН України,
проректор з навчально-методичної роботи
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого,
заслужений юрист України*

В останні десятиріччя цивільне процесуальне право розглядається як самостійна галузь права, а його предметом визначають суспільні відносини, які виникають при здійсненні правосуддя у цивільних справах. Такий підхід, безумовно, є вкрай важливим, оскільки ч. 1 ст. 55 Конституції України передбачає, що права і свободи громадянина захищаються судом, тобто закріплює право на судовий захист, яке в міжнародній практиці дістало назву «право на суд», або «право на правосуддя». Воно за своєю природою належить до основних конституційних прав людини і громадянина, має загальний характер, не може бути обмеженим і реалізується відповідно до принципу верховенства права у належних судових процедурах правосуддя, які гарантують право на справедливий судовий розгляд [1, 410].

Згідно зі ст. 1 Цивільного процесуального кодексу України (далі — ЦПК України) його завданнями є справедливий, неупереджений та своєчасний розгляд і вирішення цивільних справ з метою захисту порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів фізичних осіб, прав та інтересів юридичних осіб, інтересів держави. Отже, цивільне судочинство має гарантувати і забезпечувати реалізацію права на суд.

Очевидно, що суспільні відносини, які виникають при здійсненні правосуддя у цивільних справах, мають специфічний характер. На відміну від суспільних відносин, які є предметом правового регулювання галузей матеріального права (цивільного, сімейного, житлового, трудового та ін.), виникають для досягнення певних економічних та інших цілей; суспільні відносини у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах виникають з метою розгляду цивільної справи зі спору між заінтересованими особами та судового захисту порушених, невизнаних або оспорюваних суб'єктивних прав, свобод або інтересів у зв'язку з реалізацією заінтересованими особами права на судовий захист.

Уявлення про предмет цивільного процесуального права як системи відносин у сфері здійснення правосуддя у цивільних справах стало традиційним і майже загальновизнаним. Водночас у 60-х роках минулого століття М. Зейдер запропонував концепцію ширшого розуміння предмета цивільного процесуального права. Автор обґрунтовував таку позицію тим, що предметом цивільного процесуального права є більш широке коло відносин, які виникають не тільки при розгляді цивільних справ судами у порядку

цивільного судочинства, а й при розгляді цивільних справ іншими органами цивільної юрисдикції, на основі того, що законодавство передбачає множинність процесуальних форм захисту цивільних прав (арбітраж, товариські суди, нотаріат тощо) [2, 81].

Явище диференціації цивільної юрисдикції існує і сьогодні, незважаючи на принципово нові засади організації та функціонування судової влади, у Конституції та в чинному законодавстві України.

Відповідно до ст. 16 Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) за захистом цивільних прав та інтересів кожна особа має право звернутися до суду. Захист цивільних прав та інтересів може також здійснюватися і в адміністративному порядку (ст. 17). Деякі трудові спори розглядаються комісіями по трудових спорах, за винятком спорів, що підлягають розгляду безпосередньо в районних, районних у місті, міських чи міськрайонних судах (ст. 232 Кодексу законів про працю України). Захист цивільних прав може здійснювати і нотаріус шляхом вчинення виконавчого напису на борговому документі у випадках і в порядку, встановлених законом (ст. 18 ЦК України), а також третейськими судами (закони України «Про третейські суди» та «Про міжнародний комерційний арбітраж» (далі – Закон)).

Останнім часом також актуалізується проблематика впровадження медіації (посередництва) як специфічної форми розгляду цивільних спорів [3, 86–92]. Урешті-решт, захист цивільних прав та інтересів може здійснюватися як самозахист, способи якого можуть обиратися особою чи встановлюватися договором або актами цивільного законодавства (частини 1, 2 ст. 19 ЦК України).

Форми захисту – категорія цивільного процесуального права [4, 17; 5, 17; 6, 53; 7, 13; 8, 265–269]. Що стосується способів захисту, то це категорія мате-

ріального цивільного права, які здійснюються у межах механізму правового регулювання відповідної галузі матеріального права та застосування судом чи іншим юрисдикційним органом норм матеріального права. Форми захисту за своєю сутністю – юрисдикційні процедури розгляду цивільних справ, а тому зміст законодавчого визначення форм захисту суб'єктивних прав та інтересів полягає у правовому забезпеченні реалізації цих прав через відповідні механізми правозастосування, тобто за допомогою відповідних юридичних процедур.

Факт наявності різних форм захисту цивільних прав і ґрунтовної конституційної регламентації лише сфери судової влади та засад правосуддя (статті 124, 129 Конституції України) підводить до питання про те, чи існують для цього певні причини.

С. Курильов, який одним із перших досліджував цю проблему, запропонував типологічні характеристики форм захисту цивільних прав, ґрунтуючись на наявності об'єктивних причин для цього, з погляду переваг (простота, доступність тощо) тієї чи іншої форми та ефективності правозастосування. Форми захисту цивільних прав і законних інтересів він класифікував за характером зв'язку юрисдикційного органу зі сторонами спору, виокремлюючи при цьому: 1) вирішення справи за допомогою юрисдикційного акта однієї зі сторін спірних правовідносин; 2) вирішення справи за допомогою акта органу, що не є учасником спірних правовідносин, але пов'язаного з одним чи обома учасниками спірного правовідношення певними правовими або організаційними зв'язками; 3) вирішення справи органом, що не є учасником спірних правовідносин і не пов'язаний з ними правовими або організаційними відносинами, крім процесуальних. При цьому науковець звернув увагу, що від характеру зв'язку юрисдикційного органу зі сторонами у спорі залежить

забезпечення об'єктивності у розгляді спору, що є, мабуть, основоположним [9, 162, 170–171].

Деякі теоретики цивільного процесу вважають, що наявність декількох форм захисту цивільних прав є об'єктивною необхідністю, хоча у становленні системи форм, у практиці використання окремих форм значну роль відіграє і суб'єктивний фактор, який визначається економічними, політичними та іншими обставинами. Через особливий характер деяких прав або особливе становище володарів прав та з інших причин держава залишає частину функцій із захисту права у віданні адміністративних органів або передає їх іншим органам. Судова форма захисту права є головною, але не єдиною формою юрисдикційної діяльності [10, 54–55]. Інколи множинність форм захисту права вчені пояснюють дією декількох факторів — специфікою прав, що підлягають захисту або охороні, складністю або, навпаки, простотою пізнання правовідносин і прав, що підлягають захисту, ступенем розвитку демократичних процесів у суспільстві, правовими традиціями [11, 22].

Наведені наукові спостереження та узагальнення так чи інакше дійсно відображають певну законодавчу практику. Водночас сучасні законодавства беруть за основу пріоритетність судових форм захисту, при цьому закладають можливості захисту цивільних прав в інших процесуальних формах і несудових формах захисту. У теорії цивільного процесуального права несудові форми захисту називають альтернативними [12, 219–226; 13, 16–18; 14, 102–107]. При цьому використання альтернативних форм захисту має диспозитивний характер та не виключає можливості судового захисту. Крім того, впровадження альтернативних форм захисту і формування відповідних інституційних механізмів і процедур розгляду цивільних справ оцінюється як позитивний момент і фактор розван-

таження судів, забезпечення доступності правосуддя, ґрунтуючись на тому, що в сучасних умовах, і це стосується всіх держав, доступ до правосуддя є ускладненим внаслідок низки існуючих перешкод — неефективності судової системи, тривалих строків розгляду справ, державного мита і відсутності ефективної системи правової допомоги, невиконання судових рішень тощо [15, 7–10].

Наявність різних форм захисту цивільних прав — позитивний факт у контексті не лише забезпечення захисту цивільних прав, а й у контексті забезпечення і реалізації ідеї правосуддя, його доступності як важливого правового інституту.

Відповідно до п. 1 ст. 6 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Європейський суд з прав людини (далі — ЄСПЛ) при тлумаченні цієї норми у частині розуміння суду, створеного відповідно до закону, виходить з того, що поняття суду слід тлумачити у широкому значенні, відносити до нього позасудові та квазісудові органи. Так, у справі «Ле Конт, Ван Левен

і Де Мейєр проти Бельгії» ЄСПЛ вказав, що судом є орган, що відповідає таким вимогам, як незалежність щодо виконавчої влади і сторін процесу, тривалість мандата членів суду, гарантії судової процедури. Відповідно до цього він визнав судом Апеляційну Раду Ордену лікарів, що розглядала скаргу заявників на рішення Ради Ордену лікарів провінції Східна Фландрія про позбавлення їх права займатися лікарською практикою протягом певного часу за порушення норм професійної етики [16, 340].

Таким чином, проблема форм захисту, хоча генетично та інституційно визначається статусом судової влади й фундаментальним у цьому відношенні інститутом правосуддя, все ж таки відображає реальні закономірності процесуальної сфери правового регулювання (сфери цивільної юрисдикції загалом) як системи цивільних судів, інших органів, що здійснюють захист цивільних прав, і системи відповідних цивільно-процесуальних процедур.

Цей висновок має концептуальне значення для теорії цивільного процесуального права і характеризує онтологічні сутності взаємодії та взаємопроникнення принципу верховенства права, який є загальновизнаним принципом міжнародного права, конституційним принципом права на судовий захист і конвенційним правом на справедливий судовий розгляд, яке у практиці ЄСПЛ тлумачиться як право на суд, доступ до суду і за сферою застосування відноситься до розглядів щодо визначення цивільних прав та обов'язків. У такому аспекті вкрай важливим є те, що конституційне право на судовий розгляд, яке інтерпретується на національному рівні як право, яке має найвищий ступінь гарантій у процедурах судочинства, і конвенційне право на справедливий судовий розгляд, яке має більш широкий предмет правового регулювання, так би мовити, гібридизуються. Явище такої гібридизації

визначає факт не лише реальної взаємодії права на суд на національному і міжнародному рівнях, а й факт онтологічної єдності правовідносин, що виникають у зв'язку з судовим розглядом щодо визначення цивільних прав та обов'язків.

Такий теоретичний концепт не нівелює визначальні базові конституційні цінності правосуддя — правосуддя в Україні здійснюється виключно судами й унеможливлення делегування функцій судів, а також привласнення цих функцій іншими органами чи посадовими особами; поширення юрисдикції судів на будь-який юридичний спір та будь-яке кримінальне обвинувачення (ст. 124 Конституції України).

На конституційному рівні фіксуються беззаперечні цінності правосуддя як форми реалізації судової влади, яка має бути відокремленою від законодавчої та виконавчої, і мати специфічні, лише їй властиві функції [17, 580–585]. Даючи тлумачення наведених положень Конституції України, Конституційний Суд України (далі — КСУ) в ухвалі про відмову у відкритті конституційного провадження (справа за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 р. № 016/1241-97 № 44-з) зазначив, що відповідно до ст. 124 Конституції України правосуддя — це самостійна галузь державної діяльності, яку суди здійснюють шляхом розгляду і вирішення у судових засіданнях в особливій, встановленій законом, процесуальній формі цивільних, кримінальних та інших справ.

Суб'єкт конституційного подання у цій справі, посилаючись на неоднозначне застосування ст. 124 Конституції України та Закону, вважав, що необхідність офіційного тлумачення норм Закону зводиться до визнання

непідвідомості господарського спору Міжнародному комерційному арбітражному суду при Торгово-промисловій палаті України (далі – МКАС при ТПП України) та привласнення ним функцій суду як державного органу.

КСУ зазначив, що МКАС при ТПП України є третейським судом, що розглядає спори з цивільних правовідносин за умови наявності письмової арбітражної угоди (домовленості) сторін про передачу йому таких спорів. Тому як недержавний орган він не здійснює функції правосуддя в контексті ст. 124 Конституції України. КСУ наголосив, що згідно з положеннями ч. 1 ст. 124 Конституції України правосуддя в Україні здійснюється виключно судами. Визнання державою на підставі Закону рішень «арбітражних» (фактично третейських) судів помилково ототожнено зі здійсненням ними правосуддя. Забезпечення примусового виконання рішень третейських судів перебуває за межами третейського розгляду та є завданням компетентних судів і державної виконавчої служби (ст. 57 Закону, п. 1 ч. 1 ст. 3 Закону України «Про виконавче провадження») [18].

Таким чином, формування процесуальної сфери правового регулювання свідчить про той факт, що цивільні суди є ядром системи органів цивільної юрисдикції, а наявність різних процесуальних форм захисту цивільних прав не заперечує виключність і єдність судової влади, які у сукупності означають формальне і реальне конституювання у правовій державі єдиного і рівного для всіх суду.

Саме в аспекті цінностей категорії судової влади інститут правосуддя має розглядатись як форма здійснення прав і свобод людини та громадянина і як самостійне соціальне та правове благо, яке здійснюється через справедливе правосуддя та належні судові процедури. За такого підходу очевидно, що поняття цивільного судочинства та

цивільного процесу не збігаються і не є тотожними. Цивільний процес є більш узагальнюючим поняттям, яке охоплює і цивільне судочинство, і інші юрисдикційні процедури розгляду та вирішення цивільних справ із метою захисту суб'єктивних прав та інтересів учасників цивілістичних правовідносин.

Теорія широкого розуміння предмета цивільного процесуального права, яку запропонував М. Зейдер, не дістала достатньої підтримки та подальшої розробки. Її поділяли лише деякі науковці [19, 148–149; 20; 21; 55–56; 22, 36; 23, 4–9; 24, 4–8]. У наш час вона практично залишилася поза увагою теоретиків цивільного процесу. Однак, враховуючи об'єктивні чинники, диференціацію процесуальної сфери, зважаючи на впровадження спеціалізації судової діяльності та диференціацію судових процедур відповідно до судової спеціалізації, наявність різних форм судочинства (господарського, адміністративного та альтернативних форм захисту), ця проблема як наукова так чи інакше знову має постати.

Уявляється, що широкий підхід до теоретичної конструкції предмета цивільного процесуального права та цивільного процесу є недооціненим. Він за своєю суттю був серйозною спробою побудови теорії цивільного процесу на рівні виявлення найбільш загальних закономірностей формування процесуальної сфери та функціонування системи органів цивільної юрисдикції. Очевидно, саме в контексті широкого розуміння цивільного процесу як системи процесуальних процедур, заснованих на інститутах позовного провадження цивільного судочинства, а також альтернативних форм захисту цивільних прав, які забезпечують доступність, власне, цивільного судочинства і правосуддя у цивільних справах, прослідковується певна гармонізація процесуальної сфери правового регулювання, що дозволить опти-

мізувати процесуальне законодавство загалом.

Проблема предмета цивільного процесуального права з погляду оптимізації та ефективності процесуальної сфери, враховуючи існування системи органів цивільної юрисдикції (цивільних судів, нотаріату, третейських судів, медіації, посередництва тощо), завжди розглядалася також в аспекті співвідношення цивільного процесуального права та галузей матеріального права.

У теорії співвідношення матеріального, передусім цивільного, права та цивільного процесуального права їх традиційно визначають як співвідношення змісту й форми та залежності процесуального права від галузей матеріального права [25, 23–31; 26, 4]. При цьому процесуальний порядок розгляду цивільних справ прибічники цієї точки зору кваліфікують як форму примусової реалізації матеріально-правових вимог, а отже, як одну з форм здійснення суб'єктивного права. При примусовій реалізації суб'єктивного права особливості матеріального права впливають на сам процес (процедуру) судочинства, тому порядок судочинства в судах, на думку вчених, має визначатися з урахуванням характеру матеріальних правовідносин [27, 191].

Таке розуміння природи цивільного процесуального права не узгоджується із фундаментальними началами диспозитивності у приватному праві та у цивільному процесі. Правовий примус у цивілістичних відносинах має бути мінімальним, оскільки завжди існує можливість диспозитивного, добровільного виконання цивілістичних обов'язків, використання різних форм медіації при розгляді правових конфліктів. Крім того, цивільне право — це не лише класична самостійна галузь права, а й ядро приватного права загалом [28, 5–11]. Що стосується цивільного процесуального права та сфери його регламентації, тобто цивільного процесу, то воно якщо не нале-

жить до галузі публічного права, то більшою мірою тяжіє до публічного права, оскільки у сфері регулювання цивільного процесуального права мають місце суттєві прояви процесуальної диспозитивності. Причиною цього є те, що сторонами цивільного процесу виступають суб'єкти приватноправових відносин, а тому природа матеріально-правових відносин не може бути знівельована при вирішенні спору про право та розгляді цивільної справи органами цивільної юрисдикції, зокрема й судом як органом судової влади.

Диспозитивність сторін у цивільному процесі щодо цього має фундаментальне значення. Приватні інтереси сторін, механізм їх здійснення через реалізацію суб'єктами приватного права конституційного права на судовий захист у процедурах цивільного судочинства та інших юрисдикціях виступають тим стрижневим моментом, який закладає основи самостійності цивільного процесуального права, а отже, проблема співвідношення матеріального і процесуального права як галузей права має строго визначений аспект. Йдеться про міжсистемні зв'язки цивільного процесуального права та матеріального права в аспекті функціонування матеріально-правового та процесуально-правового у механізмі правового регулювання загалом. Щодо цього матеріальне право без процесуальних гарантій не може потенційно бути реальним і значущим. Процедури судочинства та судові рішення, інші цивілістичні процедури в механізмі правового регулювання у певних випадках неможливості реалізації цивільних та інших прав надають їм правової визначеності, що забезпечує і правопорядок загалом. Тобто цивільний процес забезпечує формалізацію та неоспоримість конкретних суб'єктивних прав та обов'язків, а це означає, що кваліфікація співвідношення процесуального і мате-

ріального права як форми і змісту є принципово необґрунтованою.

У зв'язку з проблематикою співвідношення матеріального та процесуального права в науковій літературі існує точка зору, яка стала майже хрестоматійною, що це співвідношення можна розглядати в аспекті не галузей права, а норм матеріального і процесуального права. При цьому стверджується, що норми матеріального права впливають на норми процесуального права. Таке твердження є явним перебільшенням. У теорії цивільного процесуального права доведено, що норми процесуального права за предметом їх правового регулювання умовно можна розділити на декілька груп: а) регулюють відносини з формування позову та розпорядження ним; б) регулюють доказову діяльність суду, осіб, які беруть участь у справі, та інших учасників процесу; в) регулюють правове становище суду (його структуру, організацію, повноваження). Жодна з норм, що входить до цих груп, не перебуває у такому співвідношенні з нормами матеріального права, яке можна було б назвати співвідношенням форми та змісту; не є способом застосування або взагалі реалізації норми матеріального права. Автор пояснює це тим, що матеріальне право (зокрема й цивільне право) поліморфне, а процесуальне право, на відміну від матеріального, є монолітним. Норми процесуального права не відокремлені одна від одної, а призначені для сумісної з іншими нормами дії. Поліморфність матеріальних галузей права і монолітність процесуальної галузі свідчать, що процес може бути способом застосування норм різних галузей права. При цьому зміни та доповнення у випадку необхідності мають бути внесені лише до тієї групи норм, яка регулює відносини з визначення і розпорядження предметом позову й правомочності суду (органів цивільної юрисдикції) при ухваленні рішення [29, 16–17].

Цивільне процесуальне право як самостійна галузь права у механізмі правового регулювання пов'язана з галузями матеріального права функціонально. Ці функціональні зв'язки виявляються у факті застосування судом та іншими органами цивільної юрисдикції норм матеріального права при розгляді й вирішенні цивільних справ. Наприклад, ст. 16 ЦК України визначила способи захисту цивільних прав та інтересів: визнання права; визнання правочину недійсним; припинення дії, яка порушує право; відновлення становища, яке існувало до порушення; примусове виконання обов'язку в натурі; зміна правовідношення; припинення правовідношення; відшкодування збитків та інші способи відшкодування майнової шкоди; відшкодування моральної (немайнової) шкоди; визнання незаконними рішення, дій чи бездіяльності органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування, їхніх посадових і службових осіб, а також іншими способами, передбаченими законом або договором. І тому правильне застосування відповідних норм матеріального права органами цивільної юрисдикції безпосередньо впливає на законність їх діяльності та рішень, які ухвалюються у цивільній справі.

У контексті функціонального підходу до проблеми співвідношення цивільного процесуального права і галузей приватного права уявляється досить обґрунтованою теорія охоронних правовідносин. Її сутність зводиться до того, що захист інтересів, а також реалізація юридичної відповідальності здійснюється у межах нових, не існуючих до порушення права, правовідносин [30, 7].

Теоретичний сенс теорії охоронних правовідносин, крім того, що вона дає певне розуміння форми реалізації суб'єктивних прав та обов'язків у регулятивних й охоронних правовідносинах, їх взаємозв'язків, зводиться

до того, що охоронні правовідносини стають об'єктом процесуального впливу — предметом судового або іншого юридичного розгляду і потребують для своєї реалізації специфічного комплексу норм процесуального права, що регулюють специфічні юридичні процедури, які містяться за межами предмета регулювання норм матеріального права. Мабуть, не випадково, В. Протасов встановлення факту наявності у правовій матерії охоронних правових

зв'язків і правовідносин прирівняв до наукового відкриття [31, 63].

Навіть незважаючи на те, що теорія охоронних правовідносин не стала загальноновизнаною, з погляду стратифікації матеріального і процесуального права та обґрунтування самостійності процесуального права і, особливо, виокремлення як самостійного об'єкта правового регулювання юридичних процедур вона є вкрай корисною у пізнавальному відношенні.

ВИКОРИСТАНІ МАТЕРІАЛИ

1. Конституція України: Науково-практичний коментар / редкол.: В. Я. Тацій (голова редкол.), О. В. Петришин (відп. секретар), Ю. Г. Барабаш та ін. ; Нац. акад. прав. наук України. — 2-ге вид., переробл. і допов. — Х., 2011.
2. Зейдер Н. Б. Предмет и система советского гражданского процессуального права // Правоведение. — 1962. — № 3.
3. Притика Ю. Д. Зміст та класифікація принципів медіації // Бюлетень Міністерства юстиції України. — 2010. — № 10. — С. 86–92.
4. Горшенев В. М. Способы и организационные формы правового регулирования в социалистическом обществе. — М., 1972.
5. Бутнев В. В. К понятию механизма защиты субъективных прав // Субъективное право: проблемы осуществления и защиты. — Владивосток, 1989.
6. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. — Л., 1968.
7. Вершинин А. П. Способы защиты гражданских прав в суде : дис. ... д-ра юрид. наук. — СПб., 1998.
8. Осетинська Г. А. Проблеми визначення елементів механізму захисту прав та законних інтересів споживачів у сфері надання послуг // Вісник господарського судочинства. — 2005. — № 1. — С. 265–269.
9. Курьлев С. В. Формы защиты и принудительного осуществления субъективных прав и право на иск // Труды Иркутского государственного университета. — Иркутск, 1957. — Т. XXII. — Вып. 3.
10. Чечот Д. М. Субъективное право и формы его защиты. — Л., 1968.
11. Гражданский процесс / под ред. М. К. Треушникова. — М., 2010.
12. Притика Ю. Альтернативні методи вирішення спорів // Вісник Львівського університету. — 2005. — Вип. 41. — С. 219–226.
13. Притика Ю. Проблеми визначення місця інституту третейського розгляду в системі українського права // Право України. — 2006. — № 3. — С. 16–18.
14. Спектор О. М. Историчні корені виникнення та етапи становлення системи альтернативного вирішення спорів // Право і суспільство. — 2010. — № 4.
15. Civil Justice in Crisis. Comparative Perspectives of Civil Procedure / ed. by A. Zuckerman. — Oxford, 2003.
16. Европейский суд по правам человека: избранные решения. — М., 2000. — Т. 1.
17. Комаров В. В. Гражданское процессуальное право: проблемы методологии науки, дифференциации и унификации судебных процедур // Правовая система Украины: история, состояние и перспективы : в 5 т. — Харьков, 2011. — Т. 3: Гражданско-правовые науки. Частное право / под общ. ред. Н. С. Кузнецовой.
18. Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним зверненням державного зовнішньоекономічного підприємства «Славутич-Сталь» щодо тлумачення статті 124 Конституції України і Закону України «Про міжнародний комерційний арбітраж» від 14 жовтня 1997 р. № 44-з [Електронний ресурс]. — Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>.
19. Щеглов В. Н. Гражданское процессуальное правоотношение. — М., 1966.
20. Жеруолис И. Сущность советского гражданского процесса. — Вильнюс, 1969.
21. Елисейкин П. Ф. Предмет и принципы советского гражданского процессуального права : учеб. пособие. — Ярославль, 1974.
22. Щеглов В. И. Предмет и метод гражданского процессуального права // Советское государство и право. — 1974. — № 11.

23. Щеглов В. Н. Советское гражданское процессуальное право : лекции для студ. — Томск, 1976.
24. Советский гражданский процесс / под ред. С. Ю. Каца, Л. Я. Носко. — Киев, 1982.
25. Боннер А. Т. К. Маркс о соотношении материального права и процесса // Известия вузов. Правоведение. — 1978. — № 4. — С. 23–31.
26. Грось Л. А. Научно-практическое исследование влияния норм материального права на разрешение процессуально-правовых проблем в гражданском и арбитражном процессе : учеб. пособие. — Хабаровск, 1999.
27. Рожкова М. А. Основные понятия арбитражного процессуального права. — М. 2003.
28. Цивільне право : підруч. : у 2 т. / В. І. Борисова (кер. авт. кол.), Л. М. Баранова, Т. І. Бегова та ін. ; за ред. В. І. Борисової, І. В. Спасибо-Фатєєвої, В. Л. Яроцького. — Х., 2011. — Т. 1.
29. Лукасян Р. Е. Соотношение материального и процессуального права, норм права и правоотношений // Труды ВЮЗИ. — М., 1980.
30. Бутнев В. В. Несколько замечаний к дискуссии о теории охранительных правоотношений // Вопросы теории охранительных правоотношений. — Ярославль, 1991
31. Протасов В. Н. Основы общеправовой процессуальной теории. — М., 1991.

REFERENCES

1. Konstytutsiia Ukrainy: Naukovo-praktychnyi komentar [Constitution of Ukraine: Scientific and practical comment], Kharkiv, 2011.
2. Zeyder N. B. Predmet i sistema sovetskogo grazhdanskogo protsessualnogo prava [Subject and system of the Soviet civil procedural law], *Pravovedenie*, 1962, no. 3.
3. Prytyka Iu. D. Zmist ta klasyfikatsiia pryntsyypiv mediatsii [Maintenance and classification of the principles of mediation], *Biuletен Ministerstva iustyttsii Ukrainy*, 2010, no. 10, pp. 86–92.
4. Gorshenev V. M. Sposoby i organizatsionnye formy pravovogo regulirovaniya v sotsialisticheskom obshchestve [Ways and organizational forms of legal regulation in socialist society], Moscow, 1972.
5. Butnev V. V. K ponyatiyu mekhanizma zashchity subektivnykh prav [To a concept of the mechanism of protection of the subjective rights], *Subektivnoe pravo: problemy osushchestvleniya i zashchity*, Vladivostok, 1989.
6. Chechot D. M. Subektivnoe pravo i formy ego zashchity [Subjective law and forms of its protection], Lviv, 1968.
7. Vershinin A. P. Sposoby zashchity grazhdanskikh prav v sude [Ways of protection of the civil rights in court], Saint Peterburg, 1998.
8. Osetynska H. A. Problemy vyznachennia elementiv mekhanizmu zakhystu prav ta zakonnykh interesiv spozhyvachiv u sferi nadannia posluh [Problems of definition of elements of the mechanism of protection of the rights and legitimate interests of consumers in the sphere of rendering services], *Visnyk hospodarskoho sudochynstva*, 2005, no. 1, pp. 265–269.
9. Kurylev S. V. Formy zashchity i prinuditelnogo osushchestvleniya subektivnykh prav i pravo na isk [Forms of protection and compulsory implementation of the subjective rights and right of action], *Trudy Irkutskogo gosudarstvennogo universiteta*, Irkutsk, 1957, vol. XXII, Issue 3.
10. Chechot D. M. Subektivnoe pravo i formy ego zashchity [Subjective right and forms of its protection], Lviv, 1968.
11. Grazhdanskiy protsess [Civil process], Moscow, 2010.
12. Prytyka Iu. Alternatyvni metody vyrishennia sporiv [Alternative methods of settlement of disputes], *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 2005, Issue 41, pp. 219–226.
13. Prytyka Iu. Problemy vyznachennia mistsia instytutu treteiskoho rozhljadu v systemi ukrainskoho prava [Problems of definition of institute of arbitration in system of the Ukrainian law], *Pravo Ukrainy*, 2006, no. 3, pp. 16–18.
14. Spektor O. M. Istorychni koreni vynyknennia ta etapy stanovlennia systemy alternatyvnoho vyrishennia sporiv [Historical roots of emergence and stages of formation of system of alternative settlement of disputes], *Pravo i suspilstvo*, 2010, no. 4.
15. Civil Justice in Crisis. Comharative Perspectives of Civil Procedure, Oxford, 2003.
16. Evropeyskiy sud po pravam cheloveka: izbrannye resheniya [European Court of Human Rights: Chosen decisions], Moscow, 2000, vol. 1.
17. Komarov V. V. Grazhdanskoe protsessualnoe pravo: problemy metodologi nauki, differentsiatsii i unifikatsii sudebnykh protsedur [Civil procedural law: problems methodologists of science, differentiation and unification of judicial processes], *Pravovaya sistema Ukrainy: istoriya, sostoyanie i perspektivy*, Kharkov, 2011. vol. 3.
18. Ukhvala Konstytutsiinoho Sudu Ukrainy pro vidmovu u vidkrytti konstytutsiinoho provadzhenia u spravi za konstytutsiinym zvernenniam derzhavnogo zovnishnoekonomichnogo pidpryemstva «Slavutych-Stal» shchodo tlumachennia statti 124 Konstytutsii Ukrainy i Zakonu Ukrainy «Pro mizhnarodnyi komertsiiinyi arbitrazh» vid 14 zhovtnia 1997 r. № 44-z [The resolution of the Constitutional Court of Ukraine on refusal in opening of the constitutional proceedings according to the constitutional appeal of the state external economic enterprise «Slavutich-Stal» concerning interpretation of article 124 of the Constitution of Ukraine and the Law of Ukraine «About the international commer-

- cial arbitration» of October 14, 1997 № 44-z]. Available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/vz44u710-97>.
19. Shcheglov V. N. Grazhdanskoe protsessualnoe pravootnoshenie [Civil procedural legal relationship], Moscow, 1966.
 20. Zheruolis I. Sushchnost sovetskogo grazhdanskogo protsesssa [Essence of the Soviet civil process], Vilnius, 1969.
 21. Eliseykin P. F. Predmet i printsipy sovetskogo grazhdanskogo protsessualnogoprava [Subject and principles of the Soviet civil procedural law], Yaroslavl, 1974.
 22. Shcheglov V. I. Predmet i metod grazhdanskogo protsessualnogo prava [Subject and principles of the Soviet civil procedural law], *Sovetskoe gosudarstvo i pravo*, 1974, no. 11.
 23. Shcheglov V. N. Sovetskoe grazhdanskoe protsessualnoe pravo: Lektsii dlya studentov [Subject and principles of the Soviet civil procedural law], Tomsk, 1976.
 24. Sovetskiy grazhdanskiy protsess [The Soviet civil procedural law], Kiev, 1982.
 25. Bonner A. T. K. Marks o sootnoshenii materialnogo prava i protsesssa [Marx in the ratio substantive law and process], *Izvestiya vuzov. Pravovedenie*, 1978, no. 4, pp. 23–31.
 26. Gros L. A. Nauchno-prakticheskoe issledovanie vliyaniya norm materialnogo prava na razreshenie protsessualno-pravovykh problem v grazhdanskom i arbitrazhnom protsesse [Scientific and practical research of influence of norms of substantive law to permission of procedural and legal problems in civil and arbitral procedure], Khabarovsk, 1999.
 27. Rozhkova M. A. Osnovnye ponyatiya arbitrazhnogo protsessualnogo prava [Basic concepts of an arbitration procedural law], Moscow, 2003.
 28. Tsyvilne pravo [The Civil law], Kharkiv, 2011, vol. 1.
 29. Gukasyan R. E. Sootnoshenie materialnogo i protsessualnogo prava, norm prava i pravootnosheniy [Ratio of a substantive and procedural law, rules of law and legal relationship], *Trudy VYuZI*, Moscow, 1980.
 30. Butnev V. V. Neskolko zamechaniy k diskussii o teorii okhranitelnykh pravootnosheniy [Several remarks to a discussion about the theory of guarding legal relationship], *Voprosy teorii okhranitelnykh pravootnosheniy*, Yaroslavl, 1991.
 31. Protasov V. N. Osnovy obshchepравovoy protsessualnoy teorii [Bases of the all-legal procedural theory], Moscow, 1991.

Комаров В. Вчення про предмет цивільного процесуального права

Анотація. У статті дається нарис процесуальної доктрини щодо вчення про предмет цивільного процесуального права. Доводиться необхідність подальшого переосмислення проблеми предмета цивільного процесуального права, зважаючи на вплив Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод та практики Європейського суду з прав людини на сферу цивільного судочинства та цивільного процесу загалом як системи інституційних елементів судової влади, несудових органів цивільної юрисдикції та відповідних цивілістичних процедур.

Ключові слова: предмет цивільного процесуального права, цивільне процесуальне право, цивільне судочинство, цивільний процес.

Комаров В. Учение о предмете гражданского процессуального права

Аннотация. В статье дается очерк процессуальной доктрины относительно учения о предмете гражданского процессуального права. Доказывается необходимость дальнейшего переосмысления проблемы предмета гражданского процессуального права, учитывая влияние Конвенции о защите прав человека и основных свобод и практики Европейского суда по правам человека на сферу гражданского судопроизводства и гражданского процесса в целом как системы институциональных элементов судебной власти, несудебных органов гражданской юрисдикции и соответствующих цивилистических процедур.

Ключевые слова: предмет гражданского процессуального права, гражданское процессуальное право, гражданское производство, гражданский процесс.

Komarov V. The Doctrine about a Subject of a Civil Procedural Law

Annotation. In article the sketch of the procedural doctrine concerning the doctrine about a subject of a civil procedural law is given. Need of further reconsideration of a problem of a subject of a civil procedural law is proved considering influence of the Convention on human rights protection and fundamental freedoms and practice of the European Court of Human Rights on the sphere of civil legal proceedings and civil process in general as systems of institutional elements of judicial authority, non-judicial bodies of the civil jurisdiction and the corresponding civil procedures

Key words: subject of a civil procedural law, civil procedural law, civil production, civil process.